

Київський національний університет будівництва і архітектури
Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

АНТОЩУК ТЕТЯНА ІВАНІВНА

УДК 72.01

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЕВОЛЮЦІЯ СЕМАНТИЧНИХ ОЗНАК АРХІТЕКТУРНИХ ФОРМ
УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ
(КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ)**

18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури
Архітектура та будівництво

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Т.І. Антощук

Науковий керівник: Слепцов Олег Семенович, доктор архітектури, професор

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Антощук Т. І. Еволюція семантичних ознак архітектурних форм українського романтизму (кінця XIX-початку XX століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури (доктора філософії) за спеціальністю 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури (Архітектура та будівництво). – Київський національний університет будівництва і архітектури Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2018. – Харківський національний університет міського господарства. – Харків, 2018.

Актуальність теми дослідження. Матеріальна культура є відображенням образу світосприйняття, мислення та життя суспільства. Вона віддзеркалює сприймання суспільством себе чи своєї колективної ідентичності та, водночас, стає засобом її формування. Найбільш виразним і стійким видом матеріальної культури є архітектура. Спадщина національного романтизму в архітектурі різних країн світу є яскравим свідченням національної культури, яка зі свого боку виступає однією зі складових безпеки держави. Тому збереження та відродження національної культури є першочерговим пріоритетом державної політики в розвинених країнах світу.

Доцільність відродження характерних ознак українського романтизму в сучасній архітектурі визначається тим, що український романтизм популяризувався, коли (під загрозою втрати національних традицій і національної ідентичності загалом) у суспільстві виникла потреба національного відродження. Отже, на тлі сучасних суспільно-політичних подій в Україні поява модернізованих народностильових форм є цілком доречною.

Практичною проблемою для більшості міст сьогодення є відсутність естетично виразного гуманного середовища, яке б відображало рівень національного виховання особистості та впливало на формування правильного естетичного світосприйняття нації. Дослідження ґрунтується на основі

припущення, що відновлення образності й змістовності сучасної української архітектури можливе шляхом відродження її семантики.

Актуальність збереження, охорони та відродження культурних цінностей (як матеріальних, так і нематеріальних) підтверджена діяльністю таких організацій як: Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (UNESCO), Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць (ICOMOS), Міжнародний центр з дослідження, збереження та реставрації культурних цінностей (ICCROM) та результатами їхньої діяльності, зокрема: Конвенцією про охорону культурних цінностей на випадок збройного конфлікту та Протокол до неї (1954); Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972); Конвенцією про збереження нематеріальної культурної спадщини (2003); Конвенцією про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2005) та ін.

В останнє десятиліття в Україні спостережено підвищення рівня зацікавленості проблемами відродження та збереження національної ідентичності, про що свідчать затверджені державні програми (Державна цільова програма підтримки культури і мистецтва на період до 2012 року, Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 роки та інші), проекти («Урбаністичні стратегії в історичних містах, скеровані громадами» (COMUS) (2015-2018), «Всесвітня спадщина ЮНЕСКО в руках молоді» (2016-2017) та ін.), меморандуми (Меморандум про співпрацю з метою розвитку гуманітарної науки (2018), «Довгострокова стратегія розвитку української культури – стратегія реформ» (2016)), проведення наукових симпозіумів, міжнародних та всеукраїнських конференцій, присвячених питанню стану та перспектив розвитку культури України XXI століття. Доречно зауважити, що 2018 рік оголошено Європейським парламентом роком культурної спадщини.

Науковою базою розвідки стали праці, об'єктом дослідження яких є архітектура України кін. XIX – поч. XX століття, Ю. Асеєва, В. Тимофієнка, В. Чепелика та В. Ясієвича. Семантичний аспект архітектури розглянуто у

працях У. Еко, С. Лінди, О. Ремізової. Різні аспекти національної ідентичності в архітектурі висвітлено в працях вітчизняних науковців, таких як: Р. Гнідець, М. Обідняк, Я. Тарас, Б. Черкес та ін.

Дослідження ґрунтується на аналізі неопублікованих творчих та наукових робіт В. Чепелика (337), натурному обстеженні та фотофіксації існуючих об'єктів народностильової архітектури України (56).

Попри ґрунтовний аналіз розвитку української архітектури кінця ХІХ – початку ХХ століття навколо її стильових напрямів створено низку недостатньо вивчених питань. Аналізовані праці названих науковців не охоплюють вивчення предмету еволюціонування семантичних ознак архітектурних форм.

У такий спосіб актуальність дослідження зумовлена наявністю світових прогресивних тенденцій щодо збереження самобутності регіональних культур; необхідністю відродження національної культури в сучасних соціально-політичних умовах України, а також недостатнім вивченням питання особливостей українського романтизму кінця ХІХ – початку ХХ століття в контексті розвитку національного романтизму європейських країн.

У **Вступі** розкрито й обґрунтовано актуальність теми, проблеми збереження й відродження традицій в українському суспільстві, визначено мету, задачі, методи дослідження, наукову новизну дисертації та її практичне значення, а також інформацію про апробацію результатів дослідження. Проблема збереження, відродження й культивування українських національних традицій сьогодні є надзвичайно актуальною.

У першому розділі «**Теоретичні й історичні передумови досліджень національного романтизму в архітектурі**» проведено аналітичний зріз результатів досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців, присвячених національному романтизму в архітектурі; систематизовано ознаки національного романтизму; виявлено особливості розвитку національного романтизму в архітектурі України кін. ХІХ – поч. ХХ століття.

Встановлено, що у всіх європейських країнах прояви народностильового напрямку мали національні витоки, базовані на ідеології національного

відродження та ідентифікації нації в архітектурі. На період кін. XIX – поч. XX століття припадає зростання національного руху. Тоді Фінляндія, Польща, частина нинішньої України входили до складу Російської імперії. Територію сучасної України було переділено між кількома державами. Народностильовий напрям в архітектурі України почав активно проявлятися як протест-архітектура та характеризувався зверненням до народної культури у всіх країнах, у тому числі й в Україні.

Висунуто гіпотезу про те, що український романтизм кін. XIX – поч. XX століття не може вважатись напрямом чи течією в модерні України, враховуючи іншу природу виникнення.

У другому розділі **«Методичні засади дослідження українського романтизму кінця XIX – початку XX століття в архітектурі»** проведено аналіз існуючих методів дослідження архітектурних стилів та визначено власну методику дослідження самотньої української архітектури кін. XIX – поч. XX століття, а також уточнено термінологічний апарат розвідки.

У третьому розділі **«Аналіз семантичних і морфологічних ознак українського романтизму кінця XIX – поч. XX століття в архітектурі»** проведено аналіз таких реалій: містобудівних особливостей об'єктів українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття; композиційної побудови об'єктів, елементів-носіїв стилю та виявлено їхні особливості в регіональних центрах українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття.

Визначено семантичні ознаки архітектурних форм українського романтизму, символи та знаки, які на етапі виникнення означали героїчне минуле, українські традиції, а далі у сучасній архітектурі асоціюються з національним стилем. Встановлено, що до них належать:

- ✓ баштові об'єми, завершені наметовими чи бароковими верхами, часто багатоярусні (несли *сакральний та оборонний зміст*);
- ✓ стилізовані під бароко фронтони (втілювали *вельможність*);
- ✓ трапеційні віконні та дверні прорізи (несли в собі зміст *рідного дому*);

- ✓ трапеційні входи, портали, входи з дашками на консолях (*рідний дім*);
- ✓ народностильовий декор (відображення зв'язку людини з природою: окремі елементи символізували ландшафт (*гори, рівнини, водойми*); фітоморфний декор відображав зв'язок людини з землею, оскільки Україна – аграрна держава; геральдичний декор – *значимість, державність*).

У четвертому розділі «**Еволюційні етапи та перспективи розвитку українського романтизму кінця XIX – початку XX століття**» виявлено еволюцію семантичних ознак архітектурних форм; досліджено відродження українського романтизму на прикладі творчості В. Чепелика та розглянуто перспективи розвитку та рекомендації щодо впровадження семантичних ознак українського романтизму в сучасну архітектуру України.

Встановлено такі еволюційні етапи розвитку українського романтизму: проторомантизм (середина XIX – початок XX століття); перший етап (становлення та розквіт, 1903–1917); другий (поступова раціоналізація, 1917–1934); третій етап (вимушене призупинення, 1934–1941); четвертий етап (відродження, 1950-ті – нині).

Наукова новизна дослідження полягає в першочерговій репрезентації результатів розвідки, за якої:

Вперше:

- визначено семантичні ознаки архітектурних форм українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття як складової загальносвітової спадщини національного романтизму в архітектурі;

- визначено еволюційні етапи семантичних ознак архітектурних форм українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття;

- опрацьовано та введено в науковий обіг неопубліковані наукові та творчі роботи В. Чепелика.

Удосконалено:

- термінологічні визначення в галузі дослідження національного романтизму в архітектурі;

– інформаційно-логічну модель визначальних семантичних ознак архітектурних форм українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття.

Отримали подальший розвиток:

– дослідження регіональної самобутності української архітектури кін. XIX – поч. XX століття;

– методичні рекомендації щодо впровадження семантичних ознак українського романтизму в сучасну архітектуру.

Результати розвідки рекомендовано використовувати:

– в теоретичних дослідженнях із метою поглиблення емпіричних знань в галузі історії архітектури України кін. XIX – поч. XX століття;

– в пам'яткоохоронній і реставраційній сферах із метою доповнення та затвердження на законодавчому рівні каталогу архітектурних об'єктів українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття з наданням їм відповідного пам'яткоохоронного статусу; для відродження та збереження тих об'єктів українського романтизму, які перебувають в аварійному стані;

– в практиці архітектурного проектування із метою створення наукової бази-каталогу семантичних ознак українського романтизму, які у різному поєднанні можуть активно й успішно використовуватися у практиці сучасного проектування. Переосмислення та вміле застосування елементів народностильової архітектури має тенденцію стати шляхами вирішення дилеми між традицією та новаторством;

– у навчальному процесі з метою зарахування позицій об'єктів українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття в екскурсійні лекційні курси, обмірні практики.

Ключові слова: еволюція, національний романтизм, український романтизм, регіональний центр, семантична ознака, морфологічна ознака, архітектурна форма.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Антощук Т.І. Аналіз матеріалів, присвячених творчій діяльності професора В.В. Чепелика. *Архітектурний вісник КНУБА: наук.-вироб. збірник*. Київ, 2014. Вип. 4. С. 12-16.

2. Мойсеєнко-Чепелик З.В., Антощук Т.І., Слепцов О.С. Будувати не тільки розважальні центри, а й музеї. *Архітектурний вісник КНУБА: наук.-вироб. збірник*. Київ, 2015. Вип. 6. С. 175-206. (Автору належить зібрана та проаналізована інформація, яка стосується творчих пошуків художнього образу музею Гончара в роботах В. Чепелика, а також упорядкування двох неопублікованих статей В. Чепелика, підготовка статті до друку).

3. Антощук Т.І. Дослідження опублікованих матеріалів професора В.В. Чепелика. *Архітектурний вісник КНУБА: наук.-вироб. збірник*. Київ, 2015. Вип. 7. С. 208-217.

4. Антощук Т.І. Традиції українського національного романтизму в сучасному проектуванні. *Сучасні проблеми архітектури і містобудування: наук.-техн. збірник*. Київ, 2017. Вип. 49. С. 29-35.

5. Антощук Т.І. Систематизація ознак національного романтизму в архітектурі України. *Архітектурний вісник КНУБА: наук.-вироб. збірник*. Київ, 2017. Вип. 13. С. 26-34.

6. Антощук Т.І. Семантика та морфологія форм у національному романтизмі. *Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник*. Київ, 2017. Вип. 65. С.44-50.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

7. Antoshchuk T.I. Romanticism in architecture of constructions and buildings of Northern Bukovina in XIX - beginning of the 20th century. *Meridian ingineresc*. Chisinau, 2017. №2. P. 70-74. ISSN 1683-853X.

8. **Antoshchuk Tetiana.** Defensive architecture as one of the sources for the northern national romanticism. *Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications*. Chelm-Lviv, 2017. № 9 p. 9-14. ISSN 2544-6517.

Тези і матеріали наукових конференцій

9. **Антощук Т.І.** Спадкоємність традицій у розвитку архітектури України. Сучасні тенденції розвитку архітектури і містобудування. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, 17 листопада 2017 року). Харків, 2018. С. 119-120.

10. Слепцов О.С., **Антощук Т.І.** Спадщина українського національного романтизму в структурі міст України. Сталий розвиток міст (містобудівний аспект): матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 2017. С.47-49. (*Автору належить фактичний матеріал, підготовка статті до друку*).

11. **Антощук Т.І.** Етнокультурні засади розвитку сучасної архітектури України: регіональна своєрідність в умовах глобалізму. Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика. Матеріали Третьої Міжнародної науково-практичної конференції. Вип. 2017. В 3-х ч. Ч. 2. С. 135-139.

ANNOTATION

Antoshchuk T. I. Evolution of Semantic Signs of Architectural Forms of Ukrainian Romanticism (the end of the 19th and early 20th centuries). – Qualified scientific work on the rights of manuscripts.

The dissertation for the degree of the candidate of architecture (doctor of philosophy) in specialty 18.00.01 - Theory of architecture, restoration of architectural monuments (Architecture and construction). – Kyiv National University of Construction and Architecture of the Ministry of Education and Science of Ukraine. - Kyiv, 2018. – O.M. Beketov National University of Urban Economy. - Kharkiv, 2018.

Relevance of research topic. Material culture is a reflection of the image of world perception, thinking and life of society. It reflects the perception of society by itself or its collective identity and, at the same time, becomes the means of its formation. Architecture is the most expressive and sustainable form of material culture. The heritage of national romanticism in architecture of different countries of the world is a vivid testimony to the national culture, which in turn acts as one of the components of the state security. Therefore, preservation and revival of national culture is a top priority of state policy in developed countries of the world.

The expediency of the revival of characteristic features of Ukrainian romanticism in modern architecture is determined by the fact that Ukrainian romanticism was popularized when (in the face of the loss of national traditions and national identity in general) there was a need for a national revival in society. Consequently, the appearance of modernized national- style forms is quite appropriate on the background of modern socio-political events in Ukraine.

A practical problem for most modern cities is the lack of an aesthetically expressive humane environment, which would reflect the level of national upbringing of the individual and influence the formation of a proper aesthetic worldview of the nation. The research is based on the assumption that the restoration of imagery and

meaningfulness of modern Ukrainian architecture is possible through the revival of its semantics.

The importance of preserving, protecting and reviving cultural values (both material and non-material) is confirmed by the activities of such organizations as the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), the International Council for the Protection of Monuments and Historic Places (ICOMOS), The International Center for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (ICCROM) and the results of their activities, in particular: the Convention on the Protection of Cultural Property in Case of Armed Conflict and its Protocol (1954); The Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (1972); The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural heritage (2003); The Convention for the Safeguarding and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions (2005), etc.

In the last decade, Ukraine has observed an increase in the level of interest in the problems of the revival and preservation of the national identity, as evidenced by the approved state programs (State Target Program for Support of Culture and Art for the period up to 2012, the State Target Social Program "Youth of Ukraine" for 2016-2020 and other); projects (Urban Strategies in Historical Cities Focused by Communities (COMUS) (2015-2018), UNESCO World Heritage in Youth's hands (2016-2017), etc.), memorandums (Memorandum on Cooperation for the Development of the Humanities 2018), "Long-term Strategy for the Development of Ukrainian Culture -The Strategy of Reforms (2016) conducting scientific symposiums, international and all-Ukrainian conferences devoted to the state and prospects of the development of the Ukrainian culture of the XXI century. It is worth noting that the European Parliament declared 2018 as a year of cultural heritage.

Works of Y. Aseyev, V. Timofiyenko, V. Chepelyk and V. Yasyevych in which they studied the architecture of Ukraine have become the research base of the paper. The semantic aspect of architecture is considered in the writings of W. Eco, S. Linda, O. Remizova. Various aspects of national identity in architecture are

covered in the writings of national scholars such as R. Gnidets, M. Obidnyak, Y. Taras, B. Cherkes and others.

The research is based on the analysis of unpublished creative and scientific works of V. Chepelyk (337), the actual survey and photophixation of existing objects of folk stylistic architecture of Ukraine (56). Despite a thorough analysis of the stylistic development of Ukrainian architecture in the late 19th and early 20th centuries, there are a lot of under-researched issues on its stylistic trends. The papers of the named scientists do not cover the study of the evolution of the semantic features of architectural forms.

In this way, the relevance of the study is due to the presence of world progressive tendencies in preserving the identity of regional cultures; the need for the revival of national culture in modern socio-political conditions of Ukraine, as well as the inadequate study of the peculiarities of Ukrainian romanticism in the late 19th and early 20th centuries in the context of the development of national romanticism of European countries.

In the **Introduction**, the importance of the topic, the problem of the preservation and revival of traditions in Ukrainian society is revealed and substantiated, the goals, tasks, methods of research, scientific novelty of the paper and its practical significance, as well as information on the approbation of the research results are defined. The problem of preserving, reviving and cultivating Ukrainian national traditions is extremely important today.

In the first chapter "**Theoretical and Historical Backgrounds of the Research of National Romanticism in Architecture**" an analytical section of the research results of foreign and domestic scientists devoted to national romanticism in architecture was conducted; systematized signs of national romanticism; features of the development of national romanticism in the architecture of Ukraine are revealed to the end of the 19th and early 20th centuries.

It has been established that in all European countries, national origins had a manifestation of the national trend, based on the ideology of national renaissance and the identification of the nation in architecture. There was a splash of the national

movement for the period of the end 19th – the beginning of the 20th century. At that time Finland, Poland, part of Ukraine were part of the Russian Empire. The territory of modern Ukraine was redistributed between several states. People's orientation in the architecture of Ukraine began to be actively displayed as a protest-architecture and was characterized by appeal to folk culture in all countries, including Ukraine.

The hypothesis was put forward that Ukrainian romanticism is the end 19th – beginning of the 20th century cannot be considered as a trend or a current in the modern Ukraine, taking into account the other nature of the emergence.

In the second chapter "**Methodical Principles of the Study of Ukrainian Romanticism at the End of the 19th and early 20th Centuries in Architecture**", an analysis of existing methods of studying architectural styles was conducted and an own methodology for research of original Ukrainian architecture was developed. In addition, the terminology of the research has been clarified.

In the third chapter "**Analysis of Semantic and Morphological Features of Ukrainian Romanticism at the End of the 19th – Beginning of the 20th century in Architecture**", an analysis of such realities was carried out: the urban features of Ukrainian romantic objects of the end of the 19th - beginning the 20th century; compositional construction of objects, elements of the style carriers, and their features in the regional centers of Ukrainian romanticism are revealed. The semantic signs of architectural forms of Ukrainian romanticism, symbols and signs were defined. At the stage of the emergence they meant the heroic past, Ukrainian traditions, and later in the modern architecture they are associated with the national style. It is established that they include:

- ✓ tower volumes completed by tent or baroque tops, often multilevel (carrying *sacred and defensive content*);
- ✓ Baroque pediments stylized (embodying *promise*);
- ✓ trapezoidal window and door openings (carrying the content of *their home*);
- ✓ trapezoidal entrances, portals, entrances with small roofs on the consoles (*home*);

✓ national decor (reflection of the connection of man with nature: individual elements symbolized the landscape (*mountains, plains, reservoirs*); phytomorphic decor reflected the connection of man with the land, since Ukraine is an agrarian state, heraldic decoration - *significance, statehood*).

In the fourth chapter "**Evolutionary Stages and Prospects of the Development of Ukrainian Romanticism at the End of the 19th and early 20th centuries**" the evolution of semantic features of architectural forms was revealed. The resumption of Ukrainian romanticism is researched on the example of V. Chepelyk's work and the perspectives of development and recommendations on introduction of semantic features of Ukrainian romanticism into modern architecture of Ukraine are considered. The following evolutionary stages of the development of Ukrainian romanticism are established: proto-romanticism (mid-nineteenth - early twentieth century); the first stage (formation and prosperity, 1903-1917); the second (gradual rationalization, 1917-1934); the third stage (forced suspension, 1934-1941); the fourth stage (revival, 1950s - now).

The scientific novelty of the study is to prioritize the representation of the results of the research, in which semantic features of architectural forms of Ukrainian romanticism of the end of the 19th – the beginning of the 20th century are defined for the first time as a component of the global heritage of national romanticism in architecture;

- the evolutionary stages of the semantic features of architectural forms of Ukrainian romanticism of the end of the 19th – the beginning of the 20th century are determined;

- V. Chepelyk's unpublished scientific and creative works were worked out and introduced into scientific circulation.

Improved:

- terminological definitions in the field of research of national romanticism in architecture;

- informational and logical model of determining semantic features of architectural forms of Ukrainian romanticism of the end of the 19th – the beginning of the 20th century.

Get further development:

- research of the regional identity of the Ukrainian architecture of the late 19th - beginning of the 20th century;

- methodical recommendations on the implementation of semantic features of Ukrainian romanticism in modern architecture.

The results of the research are recommended to use:

- in theoretical research with the purpose of deepening of empirical knowledge in the field of the history of architecture of Ukraine of the late 19th - the beginning of the 20th century;

- in the memorial and restoration areas in order to supplement and approve the catalog of architectural objects of Ukrainian romanticism at the legislative level with the provision of their respective memorial protection status, for the revival and preservation of those objects of Ukrainian romanticism, which are in an emergency;

- in the practice of architectural designing in order to create a scientific base-catalog of semantic features of Ukrainian romanticism, which in various combinations can be actively and successfully used in the practice of modern design. Reconsideration and skillful placement of elements of national-style architecture tends to become a way of resolving the dilemmas between tradition and innovation;

- in the educational process for the purpose of crediting positions of objects of Ukrainian romanticism of the end of the 19th – the beginning of the 20th century in excursion lecture courses, measurable practices.

Key words: evolution, national romanticism, Ukrainian romanticism, regional center, semantic sign, morphological sign, architectural form.

LIST OF PUBLISHED WORKS ON THE TOPIC OF DISSERTATION

Articles in scientific specialized publications

1. **Antoshchuk T.I.** Analysis of materials devoted to the creative activity of Professor V.V. Chepelyk. *Architectural bulletin of Kyiv National University of Construction and Architecture: Scientific and Production Collection*. Kyiv, 2014. Edition 4. P. 12-16.
2. Moyseenko-Chepelyk Z.V., **Antoshchuk T.I.**, Sleptsov O.S. Build not only entertainment centers, but also museums. *Architectural bulletin of Kyiv National University of Construction and Architecture: Scientific and Production Collection*. Kyiv, 2015. Edition 6. P. 175-206. (*The author includes information collected and analyzed concerning the creative search for the artistic image of the Museum of Gonchar in the works of V. Chepelyk, as well as the ordering of two unpublished articles by V. Chepelyk, preparation of the article for publication*).
3. **Antoshchuk T.I.** Investigation of the published materials of Professor V.V. Chepelyk. *Architectural bulletin of Kyiv National University of Construction and Architecture: Scientific and Production Collection*. Kyiv, 2015. Edition 7. P. 208-217.
4. **Antoshchuk T.I.** Traditions of Ukrainian national romanticism in modern design. *Contemporary problems of architecture and urban construction: Scientific-Technical collection*. Kyiv, 2017. Edition 49. P. 29-35.
5. **Antoshchuk T.I.** Systematization of signs of national romanticism in Ukraine's architecture. *Architectural bulletin of Kyiv National University of Construction and Architecture: Scientific and Production Collection*. Kyiv, 2017. Edition 13. P. 26-34.
6. **Antoshchuk T.I.** Semantics and morphology of forms in national romanticism. *Urban construction and territorial planning: Scientific-Technical collection*. Kyiv, 2017. Edition 65. P. 44-50.

Articles in scientific periodicals of other states

7. **Antoshchuk T.I.** Romanticism in the architecture of constructions and buildings of Northern Bukovina in the late 19th - beginning of the 20th century. *Meridian ingineresc.* Chisinau, 2017. No. 2. P. 70-74. ISSN 1683-853X.

8. **Antoshchuk Tetiana.** Defensive architecture as one of the sources for the northern national romanticism. *Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications.* Chelm-Lviv, 2017. № 9 P. 9-14. ISSN 2544-6517.

Abstracts and materials of scientific conferences

9. **Antoshchuk T.I.** Continuity of traditions in the development of Ukrainian architecture. Modern trends in the development of architecture and urban planning. Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (O.M. Beketov National University of Urban Economy, November 17, 2017). Kharkiv, 2018. P. 119-120.

10. Sleptsov O.S., **Antoshchuk T.I.** Legacy of the Ukrainian national: history, political and legal principles, architecture, urbanism. Sustainable urban development: Materials of the Third International Scientific and Practical Conference. Kharkiv, 2017. P. 135-139. (*The actual material belongs to the author, preparation of the article for publication*).

11. **Antoshchuk T.I.** Ethno-cultural principles of development of modern architecture of Ukraine: regional identity in the conditions of globalization. Regional policy: history, political and legal principles, architecture, urbanism. Materials of the Third International Scientific and Practical Conference. Issued 2017. In 3 ch. Ch. 2. P. 135-139.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ABSTRACT	10
СЛОВНИК СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕРМІНІВ	20
ВСТУП	23
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ Й ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОГО РОМАНТИЗМУ В АРХІТЕКТУРІ	30
1.1. Аналіз зарубіжних і вітчизняних досліджень національного романтизму в архітектурі кінця ХІХ-початку ХХ століття.....	30
1.2. Систематизація ознак національного романтизму в архітектурі Європи кінця ХІХ-початку ХХ століття.....	51
1.3. Особливості розвитку народностильових проявів в архітектурі України кінця ХІХ-початку ХХ століття.....	59
Висновки до першого розділу.....	76
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ КІНЦЯ ХІХ-ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В АРХІТЕКТУРІ	78
2.1. Існуючі методи дослідження стилів в архітектурі.....	78
2.2. Запропонована методика дослідження народностильових проявів в архітектурі України як стилю та його еволюції.....	88
2.3. Термінологічний апарат дослідження народностильових проявів в архітектурі України	98
Висновки до другого розділу.....	106
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНИХ І МОРФОЛОГІЧНИХ ОЗНАК УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТОЛІТТЯ В АРХІТЕКТУРІ	108
3.1. Розташування об’єктів українського романтизму кінця ХІХ - початку ХХ століття в забудові населених пунктів.....	108
3.2. Композиційна побудова об’єктів українського романтизму кінця ХІХ - початку ХХ століття та елементи-носії морфологічних ознак стилю.....	115

3.3. Регіональні центри українського романтизму кінця XIX - початку XX століття та їхні особливості.....	131
Висновки до третього розділу.....	146
РОЗДІЛ 4. ЕВОЛЮЦІЙНІ ЕТАПИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ КІНЦЯ XIX - ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ.....	148
4.1. Еволюція семантичних ознак архітектурних форм українського романтизму кінця XIX – початку XX століття.....	148
4.2. Відродження українського романтизму у творчості В. Чепелика.....	159
4.3. Перспективи розвитку та рекомендації щодо впровадження семантичних ознак українського романтизму в сучасну архітектуру України.....	165
Висновки до четвертого розділу.....	180
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	185
ДОДАТОК А. Додаткові ілюстрації.....	210
ДОДАТОК Б. Акти впровадження результатів дисертації у виробничому процесі.....	213
ДОДАТОК В. Список опублікованих праць за темою дисертації	215

СЛОВНИК СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕРМІНІВ

Архітектурна форма виступає у вигляді організованої системи, а мірою організованості являється кількість інформації, яка міститься в ній [10, с.124].

Гезамткунстверк (нім. Gesamtkunstwerk) – «цілісний художній твір». Термін, який увів німецький композитор Ріхард Вагнер, для визначення декларованого ним «мистецтва майбутнього», належного, на його думку, що прийде на зміну існуючому різноманіттю мистецтв. Цим словом він позначав ідеал: злиття, синтез усіх мистецтв. Р. Вагнер розглядав всю історію мистецтв у якості підготовчого етапу майбутнього синтезу, при досягненні якого самі автономні мистецтва перестануть існувати. Згодом, А. ван де Вельде розповсюдив термін на архітектуру. Дефініцію досі використовують в естетиці як відображення художнього синтезу, який продовжує являти собою символ недосяжної гармонії, цілісності та єдності.

Еволюція – це форма розвитку, що полягає в безперервній, поступовій кількісній зміні, яка підготовлює якісну зміну [169, с. 453.].

Модерн (фр. moderne – найновіший, сучасний) – одна з умовних назв стилю світового мистецтва й архітектури кінця XIX – початку XX століття. У різних країнах відомий як «нове мистецтво» – «ар-нуво» (Франція), «модерн» (Великобританія), «югенд-стиль» (Німеччина), «ліберті» (Італія), «сецесія» (Австрія). Представники модерну в прагненні створити новий універсальний стиль мистецтва орієнтувалися у своїй творчості на природні форми. Для модерну характерні проектування «зсередини – назовні», симетрія планів та експресивність композиції, використання параболи та інших криволінійних обрисів у віконних і дверних прорізах, металевих карнизах та огороженнях. Творам модерну властиві розкішність декоративної символічної орнаментики та скульптури. Особлива увага зверталась на нові матеріали: у конструкціях – залізобетон, метал, скло; в облицюванні – кераміка, майоліка [10, с. 170].

Напрямок в архітектурі – тенденція загального стильового процесу [10, с. 79].

Народностильова архітектура – архітектура, заснована на використанні традиційних для певного регіону чи країни архітектурних форм.

Національний романтизм – явище в архітектурі та мистецтві наприкінці XIX - на початку XX століть, яке мало в своїй основі романтизацію національних ознак. Національний романтизм особливо яскраво проявився в пригноблених країнах, де він виконував просвітницьку функцію та функцію національного відродження. Відомий під різними назвами (закопанський стиль в Польщі, північний національний романтизм в Фінляндії, модернізм в Каталонії, український архітектурний модерн в Україні). В цьому основна відмінність національного романтизму від європейського романтизму XIX ст., який не мав національного підґрунтя та не сприяв відродженню національної самосвідомості.

Північний національний романтизм – термін, який характеризує явище в архітектурі та мистецтві Німеччини, Фінляндії, Скандинавії, країн Балтії кінця XIX – початку XX століття. Витоками національного романтизму вважається «неороманська» архітектура Г. Річардсона, романська архітектура країн Північної Європи та Шотландії. Як правило, північний національний романтизм асоціюється з архітектурою Фінляндії, де він виступав в ролі національного відродження в умовах пригноблення Російською імперією. Ознаками північного національного романтизму є: масивні бруталні «фортечні» форми, домінування рваного каменю на фасадах, грубий декор або його відсутність, наявність масивних башт. Європейські дослідники вважають проявами північного національного романтизму і аналогічні будівлі Петербургу, однак петербурзькі дослідники вважають ці об'єкти – об'єктами північного модерну саме через наявність прояву модерну.

Російський стиль – напрям і стиль в архітектурі Росії XIX і початку XX століття, що виник на основі ідеї відродження національної самобутності російського мистецтва. Російське самодержавство та російська православна церква пропагували та утверджували як офіційний російсько-візантійський стиль [10, с. 259-260].

Семантичні ознаки – це елементи-носії стилю та взаємоз'язок між ними.

Семантика стилю – це зміст, який закладений в загальному образі об'єктів. Наприклад, основна семантична ознака об'єктів українського національного романтизму – це вираження ідеї спадкоємного зв'язку з героїчними часами козацтва та із традиціями народностильової архітектури доби гетьманства як їх уособлення, оспівування ідеї незнищеності народних традицій і величі народу в умовах царського гніту.

Стиль – 1) система засобів і прийомів функціональної та естетичної організації архітектурної форми, характерна для певного історичного періоду, конкретного регіону, окремого архітектора. 2) Сукупність ознак, рис, особливостей, властивих тій чи іншій конкретній архітектурній формі [10, с.278].

Течія архітектурна – короткочасний напрямок у стильовому розвитку [10, с.128]

Український романтизм кінця ХІХ-початку ХХ століття (український національний романтизм) – термін, який характеризує явище в архітектурі, мистецтві та культурі наприкінці ХІХ-на початку ХХ століть. Відрізняється від європейського романтизму ХІХ століття своїм яскраво виявленим ідеологічним підтекстом, спрямованим на відродження національних традицій, ствердження незнищеності національної свідомості. Це явище відоме в Україні під назвою *український архітектурний модерн* або *український модерн*, хоча український національний романтизм заснований на принципово інших формах і має принципово іншу семантичну підоснову, ніж європейський модерн-ар-нуво, позбавлений ідеологічного національного підтексту.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Матеріальна культура є відображенням образу світосприйняття, мислення та життя суспільства. Вона віддзеркалює сприймання суспільством себе чи своєї колективної ідентичності та, водночас, стає засобом її формування. Найбільш виразним і стійким видом матеріальної культури є архітектура. Спадщина національного романтизму в архітектурі різних країн світу є яскравим свідченням національної культури, яка своєю чергою виступає однією зі складових безпеки держави. Тому збереження та відродження національної культури є першочерговим пріоритетом державної політики в розвинених країнах світу.

Доцільність відродження характерних ознак українського романтизму в сучасній архітектурі визначається тим, що український романтизм популяризувався, коли (під загрозою втрати національних традицій і національної ідентичності загалом) у суспільстві з'являлася потреба національного відродження.

Отже, на тлі сучасних суспільно-політичних подій в Україні поява модернізованих народностильових форм є цілком доречною.

Практичною проблемою для більшості міст сьогодення є відсутність естетично виразного гуманного середовища, яке б відображало рівень національного виховання особистості та впливало на формування правильного естетичного світосприйняття нації. Дослідження ґрунтується на основі припущення, що відновлення образності й змістовності сучасної української архітектури можливе шляхом відродження її семантики.

Актуальність збереження, охорони та відродження культурних цінностей (як матеріальних, так і нематеріальних) підтверджена діяльністю таких організацій як: Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (UNESCO), Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць (ICOMOS), Міжнародний центр з дослідження, збереження та реставрації культурних цінностей (ICCROM) та результатами їхньої діяльності, зокрема:

Конвенцією про охорону культурних цінностей на випадок збройного конфлікту та Протокол до неї (1954); Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972); Конвенцією про збереження нематеріальної культурної спадщини (2003); Конвенцією про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2005) та ін.

В останнє десятиліття в Україні спостережено підвищення рівня зацікавленості проблемами відродження та збереження, національної ідентичності, про що свідчать затверджені державні програми (Державна цільова програма підтримки культури і мистецтва на період до 2012 року, Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 роки та інші), проекти («Урбаністичні стратегії в історичних містах, скеровані громадами» (COMUS) (2015-2018)), «Всесвітня спадщина ЮНЕСКО в руках молоді» (2016-2017) та ін.), меморандуми (Меморандум про співпрацю з метою розвитку гуманітарної науки (2018), «Довгострокова стратегія розвитку української культури – стратегія реформ» (2016)), проведення наукових симпозіумів, міжнародних та всеукраїнських конференцій, присвячених питанню стану та перспектив розвитку культури України XXI століття. Доречно зауважити, що 2018 рік оголошено Європейським парламентом роком культурної спадщини.

Дослідження спирається на сучасний стан розвідок у галузі архітектурної теорії та методології, що відображені в працях, які головно охоплюють проблематику розвитку сучасної архітектури та містобудування, серед них праці науковців В. Абизова, М. Бевза, М. Дьоміна, О. Жовкви, Ю. Івашко, Л. Ковальського, О. Кащенко, В. Куцевича, А. Мардера, О. Михайлишин, Г. Осиченко, Т. Панченко, В. Проскурякова, П. Ричкова, О. Слепцова, В. Соченка, В. Тімохіна, В. Товбича, І. Фоміна, Б. Черкеса, Н. Шебек, С. Шубович, В. Шулика та ін.

Науковою базою розвідки стали праці, об'єктом дослідження яких є архітектура України кін. XIX поч. – XX століття, Ю. Асеєва, В. Тимофієнка, В. Чепелика та В. Ясієвича. Семантичний аспект архітектури розглянуто у

працях У. Еко, С. Лінди, О. Ремізової. Різні аспекти національної ідентичності в архітектурі висвітлено в працях вітчизняних науковців, таких як: Р. Гнідець, М. Обідняк, Я. Тарас, Б. Черкес та ін.

Дослідження ґрунтується на аналізі неопублікованих творчих та наукових робіт В. Чепелика (337), натурному обстеженні та фотофіксації існуючих об'єктів народностильової архітектури України (56).

Попри ґрунтовний аналіз розвитку української архітектури кін. XIX – поч. XX століття навколо її стильових напрямів створено низку недостатньо вивчених питань. Аналізовані праці названих науковців не охоплюють вивчення предмету еволюціонування семантичних ознак архітектурних форм.

У такий спосіб актуальність дослідження зумовлена наявністю світових прогресивних тенденцій щодо збереження самобутності регіональних культур; необхідністю відродження національної культури в сучасних соціально-політичних умовах України, а також недостатнім вивченням питання особливостей українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття в контексті розвитку національного романтизму європейських країн.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає планові наукової та навчально-методичної роботи кафедри основ архітектури та архітектурного проектування Київського Національного університету будівництва і архітектури, концепції Української академії архітектури (УАА) «Національна програма розвитку української архітектури» (№582.94-94; 2-га редакція, 2002), де обґрунтована необхідність наукової розробки основних принципів розвитку сучасної архітектури; стратегічним напрямом «Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ» (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 р. № 119-р).

Метою дослідження є визначення еволюції семантичних ознак архітектурних форм українського романтизму в період кін. XIX – поч. XX століття.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

– проаналізувати зарубіжні та вітчизняні дослідження-репрезентанти національного романтизму в архітектурі та виявити особливості розвитку національного романтизму на теренах України;

– розробити методичні основи дослідження українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття та уточнити понятійно-термінологічний апарат у галузі національного романтизму в архітектурі;

– виявити семантичні ознаки архітектурних форм українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття як складової загальносвітової спадщини національного романтизму в архітектурі;

– дослідити еволюцію семантичних ознак архітектурних форм українського романтизму та надати пропозиції щодо перспектив розвитку та впровадження ознак українського національного романтизму в сучасну архітектуру України.

Об’єкт дослідження – архітектурні форми українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття.

Предмет дослідження – семантичні ознаки архітектурних форм українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття.

Межі дослідження. Просторові: територія сучасної України (компаративно: із метою виявлення особливостей розвитку національного романтизму в архітектурі України залучено дослідження національного романтизму європейських держав); часові: зосереджені на періоді виникнення та розквіту національного романтизму (кін. XIX – поч. XX століття), що поширено до новочасся.

Методи дослідження. Методика дослідження передбачає синкретизм аналізу семантики та морфології об’єкту, а також використання загальних теоретичних та емпіричних методів: порівняльний аналіз, синтез, систематизацію, графоаналітичний, фотофіксацію, іконографічний та натурні дослідження. Теоретичний базис дослідження складає теорія культурного розвитку О. Шпенглера, що розвинута А. Мазаєвим, щодо особливостей формування архітектурних стилів.

Методологічна база дослідження – культурологічний підхід.

Наукова новизна дослідження полягає в першочерговій репрезентації результатів розвідки, за якої:

Вперше:

- визначено семантичні ознаки архітектурних форм українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття як складової загальносвітової спадщини національного романтизму в архітектурі;
- визначено еволюційні етапи семантичних ознак архітектурних форм українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття;
- опрацьовано та введено в науковий обіг неопубліковані наукові та творчі роботи В. Чепелика.

Удосконалено:

- термінологічні визначення в галузі дослідження національного романтизму в архітектурі;
- інформаційно-логічну модель визначальних семантичних ознак архітектурних форм українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття.

Отримали подальший розвиток:

- дослідження регіональної самобутності української архітектури кін. XIX – поч. XX століття;
- методичні рекомендації щодо впровадження семантичних ознак українського романтизму в сучасну архітектуру.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Результати розвідки рекомендовано використовувати:

- в теоретичних дослідженнях із метою поглиблення емпіричних знань в галузі історії архітектури України кін. XIX – поч. XX століття;
- в пам'яткоохоронній і реставраційній сферах із метою доповнення та затвердження на законодавчому рівні каталогу архітектурних об'єктів українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття з наданням їм відповідного пам'яткоохоронного статусу, для відродження та збереження тих об'єктів українського романтизму, які перебувають в аварійному стані;

– в практиці архітектурного проектування із метою створення наукової бази-каталогу семантичних ознак українського романтизму, які у різному поєднанні можуть активно й успішно використовуватися у практиці сучасного проектування. Переосмислення та вмале застосування елементів народностильової архітектури має тенденцію стати шляхами вирішення дилеми між традицією та новаторством;

– у навчальному процесі з метою зарахування позицій об'єктів українського романтизму кін. XIX – поч. XX століття в екскурсійні лекційні курси, обмірні практики.

Результати дослідження впроваджено до практики архітектурного проектування, зокрема автор брав участь у розробці проекту церкви Св. Миколая (реконструкція за кресленнями В. Чепелика) в с. Чорнівка, Новоселицького району, Чернівецької області (2016); у робочому проекті Храму Святого Воскресіння, м. Фастова, вул. Мічуріна, 2а (2018).

Особистий внесок здобувача. У статті [2] автору належить зібрана та проаналізована інформація, яка стосується творчих пошуків художнього образу музею Гончара в роботах В. Чепелика, а також упорядкування двох неопублікованих статей В. Чепелика. У матеріалах конференції [10] автору належить фактичний матеріал, підготовка статті до друку.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень, викладених у дисертації, було представлено у виступах і тезах на 3 наукових конференціях, серед яких: 2 – міжнародні, 1 – всеукраїнська: Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку архітектури і містобудування» (ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017); Третя Міжнародна науково-практична конференція «Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика» (м. Київ, 2017); Міжнародна науково-практична конференція «Сталий розвиток міст (містобудівний аспект)» (ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017).

Публікації. Результати дисертації були опубліковані в 8 статтях, з них: 6 – в фахових наукових виданнях; 2 – в іноземних наукових періодичних виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків, що включають акти впровадження результатів дослідження. Загальний обсяг 216 сторінок: 121 сторінки основного тексту, 45 рисунків та 1 таблиця; список використаних джерел 25 сторінок (243 найменування) та 7 сторінок додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ Й ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОГО РОМАНТИЗМУ В АРХІТЕКТУРІ

Матеріальна культура – це предметний прояв культури чи образу життя, образ мислення чи сприйняття світу. Вона віддзеркалює як суспільство сприймає себе чи свою колективну ідентичність. Архітектура є найбільш виразним і стійким видом матеріальної культури та найбільш соціальним по своїй природі видом мистецтва [87, с. 111]. Як засіб, архітектура має свою «мову», окремі елементи якої викликають історичні ілюзії та ідеологічні конотації [241].

1.1. Аналіз зарубіжних і вітчизняних досліджень національного романтизму в архітектурі кінця XIX – початку XX століття

Національний романтизм становить унікальне явище, яке виникло й поширилось, починаючи з другої половини XIX століття до виникнення європейського модерну, й надалі продовжило існувати паралельно з ним, через що в літературі поряд з терміном «національний романтизм» трапляються терміни «національно-романтичний модерн» або «національно-романтичний напрям модерну». Цей процес був закономірним, оскільки в XVII -XVIII століттях розпочався процес формування націй як груп людей, об'єднаних спільністю мови й території [130, с. 11]. Оскільки архітектура та мистецтво володіють великою інерцією, вони не одразу реагують на зміни в суспільстві, тому формування нового стилю проходило в надрах пануючого в той час класицизму [130, с. 11]. Глобально, час національного романтизму став періодом пошуку місцевого, національного стилю у країнах Центральної та Східної Європи, Скандинавії, Росії.

Проаналізовано основні результати зарубіжних наукових праць, які присвячені пошукам і проявам національного стилю в різних країнах, зокрема,

роботи: В. Аладзік (Viktoria Aladzik) [233-235] та А. Кадієвича (А. Кадієвић) [222] із Сербії; М. Омилановської (Malgorzata Omilanowska) [242] з Польщі; Я. Крастинша (Jānis Krastiņš) [87], С. Гроси (Silvija Grosa) [219-221, 240], А. Антенішке (Anita Anteniške) [236] з Латвії; Б. Міллер Лейн (Barbara Miller Line) [218] зі Сполучених Штатів Америки; Х. Мак Махон (Heather N. McMahon) [241] з Угорщини; Ш. Ешбі (Charlotte Ashby) [238] з Англії; дослідників О. Борисової [24-25], В. Горюнова [45], Б. Кирикова [69], В. Кириллова [70-72], Є. Кириченко [72, 223], С. Левашко, В. Лісовського [96-98], М. Нащокіної, Г. Стерніна [25], О. Ушакової, Є. Кишкинової [73] з Росії.

Національний романтизм найбільш часто пов'язують з північним національним романтизмом кінця XIX – початку XX століття, який виник у північній Німеччині як національнооб'єднуючий стиль; у Швеції та Норвегії стверджував національні традиції; у Фінляндії та країнах Балтії виражав самобутність пригноблених Російською імперією народів. Згодом, термін «національний романтизм» було розповсюджено на всі національностильові течії доби історизму кінця XIX століття та модерну. Невипадково більшість авторів виявляють основною ознакою всіх течій національного романтизму регіональне вираження.

Узагальнено, що за межами пострадянського простору вживається термін «північний національний романтизм», а термін «північний модерн» – не зустрічається. Однак, у петербурзьких наукових колах термін «північний національний романтизм» використовується по відношенню до архітектури Німеччини та країн Скандинавії, а термін «північний модерн» – для архітектури м. Петербург та його околиць, в окремих випадках застосовують термін «балтійський модерн». Термін «балтійський модерн», який застосовують С. Левашко та О. Ушакова, є дискусійним, оскільки в такому випадку «північний національний романтизм» в умовах балтійських країн прирівнюється до одного з різновидів модерну, тим більше що автори зазначають можливість його різностильовості та еkleктизму, тобто поєднання

зі стильовими ознаками історизму, романтизму, неокласицизму, що вже виключає його приєднання до спадщини модерну.

Дещо іншої думки дотримуються московські дослідники О. Борисова [24; 25] та Г. Стернін [25], В. Кириллов [70-72], Є. Кириченко [72; 223], М. Нащокіна, які фактично використовують термін «національно-романтичний модерн» і термін «північний модерн» у характеристиці архітектури м. Петербург, країн Скандинавії. Втім, М. Нащокіна вважає передвісником московської школи модерну і проявом національного романтизму неоруський стиль.

До причин виникнення явища національного романтизму відносять наступні: в тих державах (країни Балтії, Польща, Україна, Фінляндія), які були пригноблені іншими, виникла загроза повної втрати своєї національної культури та традицій. Особливо гостро стояла проблема, де була втрата власної держави з розділенням її території між кількома іншими іноземними країнами (наприклад, Польща, Україна). Цей фактор породжував у суспільстві національну свідомість та бажання укріпити національну єдність. Таким чином, без підтримки пануючої іноземної влади не було потрібного політичного майданчику, з якого можна було б продемонструвати цю нову національну свідомість. Тому, національний романтизм був покликаний представити національну ідентичність в усіх проявах – мистецтві, літературі, архітектурі (не випадково біля його витоків стояли поети, письменники, художники), – що в свою чергу сприяло плеканню та популяризації самобутньої культури пригноблених меншин.

Північний національний романтизм охопив країни Балтії, Скандинавії, північну Німеччину; з Фінляндії, Швеції, Балтії був перенесений у м. Петербург і отримав там іншу назву – північний модерн [36; 69]. Біля витоків фінського національного романтизму стояли: А. Галлен, Г. Гезелліус, А. Ліндгрєн, Е. Сааринен, Л. Сонк, О. Тар'янне [36; 130]. У подальшому в цьому напрямі працювали петербурзькі архітектори В. Апишков, В. Дубовський, А. Зеленко, С. Малютин, Е. Нірнзее, М. Хорошкевич, В. Чагін [36; 69; 130]. Наочним є те,

що стильовий напрям, який від початку виник як національностверджуючий, створений фінськими ентузіастами національного спрямування на основі одночасного поєднання форм, елементів і традицій одразу кількох культур, з часом став основним регіональним стилем навіть у метрополіях, на що вказує Б. Кириков: він називає північний модерн основним регіональним стилем Петербургу [69].

Майже одночасна поява національно-романтичних напрямів у пригноблених країнах – балтійських країнах, Польщі, Фінляндії, Каталонії, Україні – свідчили про перетворення підкреслено (іноді гіпертрофовано) декоратизованого «стилю митців» на матеріальне вираження народної свідомості, адже саме у такий спосіб – через повернення народної пам'яті, відродження давніх народних традицій, масове будівництво будівель народного призначення відбувалось підвищення відчуття єдності та ідентичності пригноблених народів. При цьому в якості «знакових» елементів національного романтизму різних країн було вибрано такі форми та елементи, семантика яких найбільш вичерпно характеризувала б культуру народу, його національну ідентичність [130].

Феноменальна популярність і швидке розповсюдження саме північного варіанту національного романтизму (в той час, коли інші різновиди національного романтизму залишились локалізованими в межах окремих держав) пояснюється його підкресленою експресивністю та виразністю за рахунок динамічної асиметрії композицій, підкресленої грубими формами та фактурною обробкою каменю, які становили різкий контраст із усією тогочасною традиційною архітектурою (рис. 1.1).

Європейський модерн в своїй основі був викликаний економічними чинниками, зміною замовника та, відтак, мав інтернаціональний характер [62]. Оскільки основним замовником доби модерну стає багата промислова буржуазія, це зумовило формування модерну на новітніх матеріалах і конструкціях, модерн проявляється в промислових будівлях, а поява

Естонія	 <p>Німецький театр, м.Таллін (1908-1910, арх. М. Васильєв, О. Бубир)</p>	 <p>Проект особняка А.Люттера (1910, арх. М. Васильєв, О. Бубир) [1]</p>	 <p>Проект приватного будинку А.Люттера (1910, арх. М. Васильєв, О. Бубир) [1]</p>
Латвія	 <p>Приватний дім, м. Рига (1906, арх. К. Вазалерна, Г.Ліндберг) [2]</p>	 <p>Проект житлового будинку, м. Рига (1909-1910, арх. О. Ванга) [3]</p>	 <p>Проект житлового будинку, м. Рига (1908, арх. К. Пекшєнс (Konstantīns Pēkšēns)) [4]</p>
Німеччина	 <p>Хеббель-Театр, м. Берлін (1908, арх. О. Кауфман)</p>	 <p>Університет "Вертгейм", м. Берлін (1896-1906, арх. А. Мессель)</p>	 <p>Пам'ятник О. фон Бісмарку, м. Гамбург (1903-1906, арх. Е. Скаудт)</p>
Норвегія	 <p>Норвезький технічний інститут, м. Тронхейм (1910, арх. Б.Греве)</p>	 <p>Гросскієнська церква, м. Фредрікстад (1925, арх. I. Несс)</p>	<p>Використані матеріали:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. https://arch-heritage.livejournal.com/1188473.html 2. Крастиньян Я. А. Стиль модернізму в архітектурі Риги. Москва, 1988. с.124 3. http://valdemara73.blogspot.com/ 4. http://europehomes.lv/vesture/ 5. http://www.citywalls.ru/photo215272.html 6. http://www.citywalls.ru/photo243357.html 7. https://kraeham.livejournal.com/87386.html
Росія	 <p>Будівля Барсової, м. Санкт-Петербург, (1912, арх. Є.Морозов) [5]</p>	 <p>Приватний будинок О.Бубера, м. Санкт-Петербург, (1906-1907, арх. О.Бубир та ін.) [6]</p>	 <p>З проекту банку для м.Самара (1909, арх. О. фон Гоген) [7]</p>
Фінляндія	 <p>Фінський національний театр, м. Хельсінкі (1902, арх. О.Тарьянен)</p>	 <p>Залізничний вокзал, м. Хельсінкі (1904-1914, арх. Е.Саарінен)</p>	 <p>Дитячий садок Ф. Седміградської, м. Хельсінкі (1903-1905, арх. Е. Фабріціус, В. Юнг)</p>
Швеція	 <p>Пожежне депо, м. Сале (1880-1890-ті, арх. Ф. Буберг)</p>	 <p>Церква в Йордхагені (поблизу м. Стокгольм) (1904, арх. К. Бергстен)</p>	 <p>Церква Св. Іоана, м. Мальме (1903-1906, арх. А.Андерберг)</p>

Використано малюнок Т.Антоуку

Рис. 1.1. Прояви північного національного романтизму в країнах Європи

функціонально інших типів великопрольотних будівель (ринки, біржі, виставки, вокзали) спонукала до розвитку будівельної галузі й удосконалення конструктивних схем [62]. Інтернаціональність буржуазії, яка вела бізнес у різних країнах, творчі контакти замовників і виконавців різних країн, виставки та публікації – все це сприяло стиранню етнічних меж між модерном різних країн: з країни до країни тиражувались лінії удару батога, специфічний фітоморфний і антропоморфний декор, химерні криволінійні форми прорізів. Правда, по мірі віддалення від Західної Європи європейський модерн модифікувався під впливом місцевих традицій [61; 65; 130].

Водночас, у розвинених самостійних країнах пошук національного стилю став спробою протиставити містицизму філософії доби модерну власні культурні основи (наприклад, це стало мотивацією появи псевдо-, а згодом неоруського модерну в Росії) [24-25; 70; 130]. На відміну від сформованого на економічних засадах інтернаціонального, за своєю природою, європейського модерну національний романтизм формувався передусім на ідеологічному підґрунті, тому вагомим фактором формування його стилістики стає соціальне коло митців, які стояли біля його витоків [24-25; 61; 65; 69-71; 130].

Варто зазначити, що в кожному різновиді національного романтизму завжди присутній певний національний стрижень – сукупність національних ознак – навколо якого розвиваються архітектура та мистецтво. Таким стрижнем у національному романтизмі Норвегії став давньоскандинавський епос і старовинні дерев'яні церкви із зображеннями стилізованих драконів на дахах. Національний романтизм Північної Німеччини базувався на давньогерманському епосі XI - XIII століття «Пісня про Нібелунгів», причому відмічається спільність героїв і сюжетів давньогерманських і скандинавських саг «Старша і Молодша Едда», «Сага про Вельсунгів» [36; 69-71; 130]. Стрижнем національної ідеї в фінському національному романтизмі стає народний фольклор – епос «Калевала», дбайливо проілюстрований фінським художником – апологетом національного романтизму – А. Галлен-Каллелою, а також синтез зібраних по світу ознак, які б відповідали народному фінському

характеру та фінській ментальності, оскільки виникла потреба у матеріальному відображенні національної ідеї, а виразної суто фінської історично сформованої архітектури не було (рис. 1.2) [36; 69-71; 130].

Втім, з часом стиль, покликаний оспівувати та виражати національну своєрідність, поступово втрачає суто національні ознаки та з ним відбувається те, що й з європейською версією модерну, де поступово формується набір стильових ознак, які тиражуються від об'єкту до об'єкту в різних країнах. Так, наприклад, із Фінляндії, де національний романтизм був символом національного відродження в умовах влади Російської імперії, перенесений до столиці Російської імперії – в м. Петербург, і в умовах Петербургу вже виконував не просвітницько-національну, а винятково естетичну функцію при загальному збереженні фінської стилістики [36; 69; 130]. Вулиці Петербурга прикрасили будівлі, для яких були притаманні масивні кам'яні форми, неначе вирубані з гранітної скелі, трапеційні прорізи, монументальні башти, грубий декор у камені на тему давньогерманських, скандинавських, фінських легенд [69]. До речі, одночасно зводились будівлі у шведських та фінських традиціях північного національного романтизму. Одними з найбільш яскравих, з максимальним вираженням характерних морфологічних ознак північного національного романтизму в фінській варіації стали: будинок Е. Барсової за адресою просп. Кронверкський, 23 та будинок О. Бубиря за адресою вул. Стремянна, 11 [69]. Всього в м. Петербург було зведено понад 80 будівель з ознаками північного національного романтизму на фасадах [69].

Ще менш відповідним національній ментальності стало перенесення зовнішніх форм північного національного романтизму на території з принципово іншою ментальністю та культурними традиціями, наприклад, в Україну, території якої знаходились під владою Російської імперії, або навіть на Далекий Схід чи на території європейських міст-колоній в Китаї [69; 130]. При цьому, поступово втрачалась чистота стилю та відчутнішою ставала роль місцевих нашарувань.

У формуванні засад національного романтизму значна роль належала сформованому колу митців-одномисльців, серед яких: Р. Вагнер – композитор у Німеччині; А. Галлен-Каллела – художник у Фінляндії; С. Васильківський, О. Сластіон – художники в Україні; І. Білібін, В. Васнецов – художники в Росії [72; 130; 196].

Національний романтизм спочатку виявлявся в мистецтві – музиці, живописі, графіці, предметах вжитку, а вже згодом його засади поширювались безпосередньо на архітектуру. В окремих випадках прояв в мистецтві та архітектурі відбувається паралельно. В російських наукових колах, на відміну від європейських, підкреслюється основна роль Фінляндії в популяризації та розповсюдженні традицій північного національного романтизму, тоді як в Європі та США виділяють, передусім, роль Г. Річардсона з його «неороманським» стилем і північногерманські романські традиції, під безпосереднім впливом яких відбувалось становлення національного романтизму в Фінляндії (рис. 1.2) [72; 98; 130; 240].

Така різниця в поглядах науковців пояснюється тим, що тривалий час спадщина національного романтизму та модерну в Радянському Союзі взагалі перебувала під забороною та не досліджувалася, тому вітчизняні дослідники не мали можливості ознайомитись зі світовою спадщиною національного романтизму.

На пострадянському просторі добре відомі об'єкти національного романтизму в Фінляндії чи північного модерну Петербургу, однак значно менше висвітлена роль північнонімецького національного романтизму, творчість архітекторів, які на початку ХХ століття творили обличчя німецького національного романтизму – Г. Зелінга, О. Кауфмана, Г. Райнхарда, Е. Скаудта [36; 72; 98; 130; 240].

Отже, справедливо буде вважати, що на північнонімецький національний романтизм справила вплив неороманська архітектура Г. Річардсона та германська романська архітектура [69]. В свою чергу, північнонімецький національний романтизм вплинув на національний романтизм Фінляндії, країн

		Прототипи	Об'єкти північного національного романтизму
Запозичені	Сполучені Штати Америки	<p>"Неороманський стиль" Г.Річардсона</p> <p>Меморіальна бібліотека Т. Крейна, м. Квінс (1880-1883, арх. Г. Річардсон)</p>	 <p>Телефонна компанія, м. Хельсінкі (1903, арх. Л. Соік)</p>
	Шотландія	<p>Народне житло та раціоналістичний модерн Шотландії</p> <p>Меморіальна бібліотека Т. Крейна, м. Квінс (1880-1883, арх. Г. Річардсон)</p>	 <p>Дитячий садок Ф. Седміградські, м. Хельсінкі (1903-1905, арх. Е. Фабріціус, В. Юнг)</p>
	Північна Німеччина	<p>Північнонімецький національний романтизм</p> <p>Хеббель-Театр, м. Берлін (1908, арх. О.Кауфман)</p> <p>Пам'ятник О.фон Бісмарку, м. Гамбург (1903-1906, арх. Е. Скаудт)</p>	 <p>Залізничний вокзал, м. Хельсінкі (1904-1914, арх. Е.Саарінен)</p>
	Дерев'яна архітектура	<p>Дерев'яна народна архітектура Фінляндії та Скандинавії</p> <p>Вілла "Айнола", м. Ярвенпя (1904, арх. Л.Соік)</p>	 <p>Вілла "Йоханна", м. Хельсінкі (1902, арх. С. Ліндквіст)</p>

Використано малюнки Т.Антошук

Рис. 1.2. Витоки північного національного романтизму в Фінляндії та трансформація архітектурних форм

Скандинавії та Балтії (особливо Латвії, де численним було німецьке населення). Латвійська дослідниця С. Гроса також виділяє безпосередній вплив Фінляндії на становлення північного національного романтизму в Латвії [240]. Втім, петербурзький дослідник В. Горюнов [45] вважає дискусійним питання першоджерела німецького національного романтизму, чи це була творчість Г. Річардсона, чи все ж значно більшу роль відіграла власна романська спадщина Німеччини. Водночас, погляди В. Горюнова та європейських дослідників на першоджерела виникнення національного романтизму в Фінляндії відрізняються: так, В. Горюнов не погоджується з виявленням значної ролі північнонімецького національного романтизму на формування явища національного романтизму в Фінляндії й вважає основним фактор національного відродження та безпосередній вплив творчості Г. Річардсона [45]. Питання доречності включення національного романтизму в спадщину модерну й досі є неоднозначним: одні дослідники вважають за доцільне вживати сполучення «національно-романтичний модерн», «національно-романтичний напрям модерну» [21]; інші вважають «національний романтизм» окремою народностильовою течією, яка існувала паралельно з інтернаціональним за природою та за характером модерном [36; 45; 130; 240].

Таким чином, невирішеним питанням у теорії та історії архітектури є питання, чим насправді був національний романтизм – окремим самобутнім стилем, чи стильовим напрямом, течією в модерні.

Наступним питанням, яке розглядалось стало питання періодизації, яке висвітлено в наукових працях наступним чином. В періодизації модерну існують відмінності як в масштабах країн, так і в межах локальних досліджень. Перш за все, це зумовлено соціально-економічними передумовами виникнення модерну. Загальноприйнята періодизація модерну Європи включає три стадії розвитку: 1890-1900 роки – виникнення та становлення; 1900-1907 роки – розквіт; 1907-1914 роки – завершення [45; 61; 130; 158] (рис. 1.3).

Д. Сараб'янов виділяє три періоди розвитку стилю модерн у Росії: 1880-ті роки – ранній; 1890-ті роки – зрілий; початок ХХ століття – пізній [158]. Для модерну Росії загальноприйнятий поділ виглядає наступним чином: 1896-1900 роки – зародження та становлення; 1903-1909 рр. – розквіт; 1910-1914 рр. – завершення. В. Ясієвич виділив два етапи розвитку модерну на Україні: початковий (1898-1907 рр.) та зрілий (1908-1913 рр.) [215]. Т. Кара-Васильєва вказує тривалість модерну 10-15 років [67]. На думку Ю. Івашко, не дивлячись на існуючі відмінності в окремих роботах, більша частина дослідників виділяє три періоди модерну в Україні: виникнення і становлення (1890-1900-ті роки), розквіт (1900-1907 рр.), завершення та занепад стилю (1907-1914 рр.) [60; 62].

У дослідженнях В. Чепелика вказуються часові рамки для українського архітектурного модерну, які відрізняються від загальноприйнятого періоду стилю модерн. Періодизація передбачає існування трьох етапів: 1903-1917 рр. – перший етап; 1917-1934 рр. – другий етап; 1934-1941 рр. – третій етап [197]. В рукописах професора трапляється й інша періодизація, наприклад, ранній (1903-1916 рр.), середній (1917-1930 рр.), пізній (1935-1941 рр.) [1, арк. 156].

Періодизація романтизму розкрита в дисертаційній роботі І. Кудряшової та представлена такими етапами (фазами): перший – з 80-х років ХVІІІ століття по 20-ті роки ХІХ століття; другий – 20-ті – 50-ті роки ХІХ століття; третій – з 50-х по 70-ті роки ХІХ століття [20] (рис. 1.4).

Періодизація романтизму наведена для підтвердження тези про авторське трактування в роботі поняття «український романтизм», яке не розглядається як явище романтизму кінця ХVІІІ-середини ХІХ століття.

Національний романтизм в архітектурі проявився в період кінця ХІХ – початку ХХ століття (рис. 1.5).

Перш ніж перейти до аналізу проявів національного романтизму в країнах Європи, варто зазначити, що існують помітні розбіжності в характеристиці самого явища модерну: наприклад, В. Горюнов не використовує термін «стиль модерн», натомість застосовує словосполучення «епоха модерну», передбачаючи одночасне існування в цей період одразу кількох стилістично

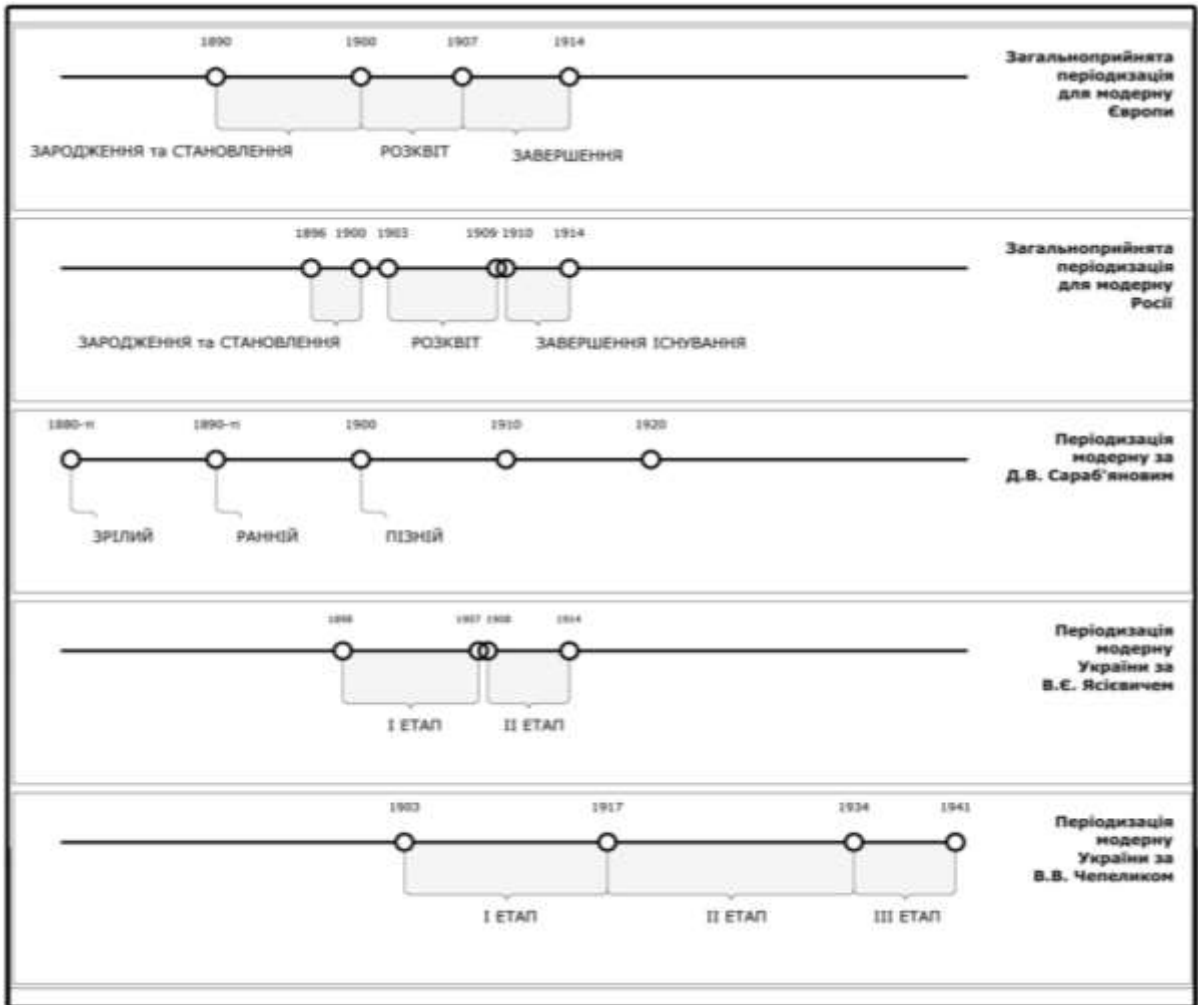

Рис. 1.3. Варіанти періодизації модерну України, Росії, країн Європи

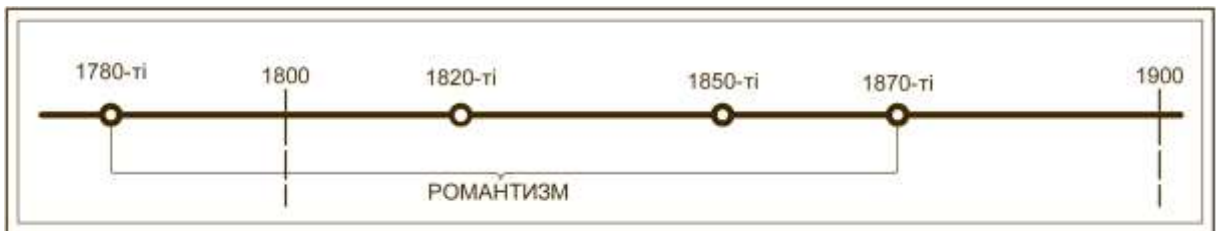

Рис. 1.4. Періодизація романтизму (за матеріалами І. Кудряшової)

Рис. 1.5. Тривалість романтизму та національного романтизму в країнах Європи

відмінних течій [45]. Дослідниця Л. Савицька вважає, що період кінця XIX – початку XX століття характеризувався відсутністю єдиного історичного стилю, тому під «модерном» перш за все розуміють конкретний період в історії, а саме кінець XIX – початок XX століття [153, с. 113, 114]. В цей час існує значна кількість напрямів, течій, шкіл, стилів, що поєднані між собою ідеологією. Дослідники модерну в країнах Європи найбільш часто вживають термін «ар-нуво» для окреслення європейського декоративного модерну та «національний романтизм» в окресленні всіх національностильових проявів у різних країнах.

Шляхи розвитку архітектури доби модерну в різних країнах відрізнялись навіть в їхніх межах. Наприклад, в Данії спостерігались два основних напрями, перший – інтернаціональний, другий – національний [239]. В Польщі, яка знаходилась під владою Російської імперії, також поширилась як інтернаціональна версія модерну, так і своєрідний прояв національного романтизму – «закопанський стиль», близький до гуцульської сецесії [19; 20; 242]. Сербський національний романтизм мав яскраве сербсько-візантійське забарвлення та був відомий як неовізантійський стиль [222].

У Швеції та Норвегії національний романтизм виник на протигагу індустріалізації в будівництві, в Норвегії він отримав назву «драконячий стиль».

Фінський національний романтизм, сформований на поєднанні неороманського стилю американського архітектора Г. Річардсона, середньовічної романіки Німеччини та Франції, раціоналістичного модерну Шотландії в поєднанні з місцевими фінськими традиціями. Серед видатних пам'яток: церква Мастугг в м. Гьотеборг (1910-1914, арх З. Еріксон) та лютеранська церква в Терійокі (1900-1913, з 1948 року – м. Зеленогорск, арх. Й. Стенбек) [36; 130]. В них виражені такі ознаки фінського північного національного романтизму, які полягали в наступному: акцентна асиметрична композиція з вертикальною домінантою та підкресленою тектонікою, псевдороманська башта-дзвіниця, масивний трикутний щипець з вікном-

розетою, виділений фактурою масивний псевдороманський портал, маленькі віконні прорізи.

Відомим у світі під назвою модернізм є іспанський національний романтизм, заснований на каталонських національних символах у поєднанні з елементами мавританської архітектури. Іноді в літературі зустрічається характеристика цього стильового напрямку в Каталонії як одного з різновидів модерну, що є дискусійним, враховуючи відмінні від інтернаціонального модерну витоки та засоби формотворення. Це наочно доводиться, аналізуючи за методом системно-структурного аналізу, твори найбільш відомого представника іспанського національного романтизму – Антоніо Гауді. Відомі будівлі Будинок Міла (Casa Milà) та Будинок Батльо (Casa Batlló) є втіленням одразу кількох національних символів Каталонії. Будинок Міла не випадково відомий під іншою назвою – «Ла педрера», тобто «каменоломня»: він нагадує за обрисом і пластикою фасадів гору Монсеррат, а Будинок Батльо символізує сюжет перемоги покровителя Каталонії святого Георгія над драконом-змієм: вигнутий дах із лускою та маленьким віконцем уособлює дракона, башта зі стилізованим хрестом – спис святого Георгія, символ його перемоги [61; 130]. По формах та оздобленню елементів будівель Антоніо Гауді простежено, що в них відсутні елементи, які характеризують інтернаціональну європейську версію модерну, а саме: лінії удару батога; характерні криволінійні форми щипців, прорізів вікон і дверей; притаманний модерну фітоморфний, зооморфний, антропоморфний декор, а також притаманна модерну кольорова гама з домінуванням золотого, зеленого, синього, блакитного, фіолетового, бордового, кольорів (кольорова гама іспанського модернізму набагато контрастніша та яскравіша) [61; 130]. Таким чином, назва модернізм є умовною, не пов'язаною безпосередньо з назвою модерн (так само як і назва український архітектурний модерн – авторський термін В. Чепелика). Крім найбільш відомого північного національного романтизму та іспанського модернізму існували й менш відомі регіональні варіанти.

Варіант угорського національного романтизму представлений такими об'єктами як будівля інституту геології (1898-1899, м. Будапешт, арх. Е. Лехнер), музей прикладного мистецтва (Iparművészeti Múzeum) (1893-1896, м. Будапешт, арх. Е. Дехнер, Д. Партош) та палац Цифра Палота (Cifra Palota) (1902, м. Кечкемет, арх. М. Гейза). Нині невеликі території колишньої Угорщини частково належать Сербії. На цих територіях збереглись самотутні об'єкти доби модерну. Наприклад, в с. Суботиця (Subotica) є такі будівлі: ратуша (1908-1910, арх. М. Комор (Marcell Komor), Д. Якаб (Dezső Jakab)), родинний палац Ф. Райхля (1904, арх. М. Комор, Д. Якаб), водна вежа (1912, арх. М. Комор, Д. Якаб) [233-235; 237].

Національний романтизм Швейцарії запозичив стиль традиційних замських будинків, тому його часто називають «ялиновий стиль» («style sapin»). Прикладами є будівлі в Ла Шо-де-Фон (La Chaux-de-Fonds), зведені за проектами Ле Корбюзьє: вілла Фалле (Villa Fallet) у 1905-1908 р. та вілли Стотзер (Stotzer) у 1907 році [36].

До регіональних різновидів національного романтизму, який локалізувався переважно в межах однієї країни, варто віднести так званий псевдоруський чи неоруський стиль, який часто називають протомодерном – передвісником модерну в Москві [24; 25]. Це можна порівняти з тим, як мистецтво художників прерафаелітів підготувало ґрунт для зародження декоративного модерну.

Неоруському стилю притаманна асиметрія композиції, пірамідальність композиції, підкреслений вертикалізм, виявлення центральної масивної бані, модернізовані форми (закомари, кокошники, шоломоподібні главки, російський орнамент) [66; 97]. Яскраві ознаки неоруського стилю виражені в малюнках І. Білібіна, живописі В. Васнецова, в роботах інших митців Абрамцева й Талашкіна [66; 97]. Ознаки неоруського стилю в національному романтизмі простежуються на прикладах проектів церков М. Васильєва з поєднанням канонів православ'я та модернізованих національних форм: асиметрична композиція з об'ємів різного обрису та висоти, підкреслена тектонікою;

масивний вхід, який виділений рваним рустом; ступінчаста ярусна композиція із закомарами й одним домінуючим об'ємом із шоломоподібною главкою.

Авторами досліджень, в яких висвітлювались «неоруський стиль», «національний стиль», «національно-романтична» гілка стилю модерн у Росії стали О. Борисова та Т. Каждан [24], Є. Кириченко [7; 223], Б. Кириков [69], О. Крашенников, В. Лісовський [96-98], М. Нащокіна, О. Пунін, Т. Славина. З темою становлення національного романтизму в Росії пов'язані праці А. Іконнікова [62], В. Горюнова та М. Тублі [45]. Детальним дослідженням національного стилю Росії не тільки в архітектурі, а й в мистецтві вважається праця Є. Кириченко «Russian Design and Fine Arts. 1750-1917», яка вийшла в світ 1991 року в трьох країнах [223].

Над питанням національно-романтичної архітектури Росії також працювали: В. Гартман, Г. Лукомський, В. Пилявський, І. Ропет, В. Шервуд та інші [36; 62].

Яскравими представниками неоруського стилю вважають архітекторів Ф. Шехтеля та М. Васильєва.

На тлі поширення все нових і нових видань – наукових і науково-популярних, присвячених самотутній українській архітектурі кінця ХІХ – початку ХХ століття – в Україні монографія В. Чепелика «Український архітектурний модерн» [197] досі залишається єдиним фундаментальним виданням, оскільки його дослідження самотутньої української архітектури в межах всієї України, а не виділених центрів, не було продовжене та розширене його послідовниками. Останнім часом з'явилися окремі праці з висвітлення українського романтизму в архітектурі Харкова (Б. Божинський [21], Д. Вітченко [31-34]), в деяких виданнях з історії архітектури доби модерну звернута увага на окремі пам'ятки українського романтизму, а також на творчу спадщину конкретних архітекторів (творчість Д. Дяченко [224], Є. Нагірного [46], С. Тимошенка). Корисною є робота А. Бориса [22], в якій розглянута творчість архітектора Р. Жука, який проектує свої храми шляхом модернізації та переосмислення традицій українського зодчества.